

Octaaf Mus

De stichting van de Sint-Jacobskerk en -parochie in de 11de eeuw Bijdrage tot de vroegste stadsgeschiedenis van Ieper¹

De *Villa Yprensis* uit het Karolingische tijdvak met haar verscheidene zones zoals *Hofland*, *Upstal*, *Ketelkwaet* en de *Mansi Dominicati*, is tegen het midden van de 11de eeuw aan een mutatie onderhevig. De eigenaar, i.c. de graaf van Vlaanderen, exploiteert het *Hofland* niet meer voor eigen gebruik, maar verhuurt of verkoopt de gronden. Zo krijgt de abdij van Mesen bijvoorbeeld in 1066 cijnzen in Ieper tot een bedrag van tien ponden en de abdij van Zonnebeke ontvangt in 1114 twee *mansurae* gelegen in de Ieperse omgeving.

De verdeling in percelen van het grootgrondbezit *Hofland* zal natuurlijk aanleiding geven tot een meer intensieve bewoning van dit domein, dat gelegen was ten oosten van de stad, tussen de Torhout- en de Wulvestraat, met inbegrip van de daar tussen gelegen terreinen rond de Zonnebeke- en Kortrijkstraat. De serieuze aangroei van de bevolking tegen het einde van de 11de eeuw zal dan ook op haar beurt aanleiding geven tot het oprichten van een nieuwe bidplaats.

Op dat ogenblik waren er in Ieper nog maar twee kerken: de Sint-Maartens- en de Sint-Pieterskerk. Beide waren centra van een halfcirkelvormige nederzetting, waarvan de oudste (Sint-Maartens) dateerde uit de 9de eeuw en de jongste (Sint-Pieters) uit de 10de eeuw. We mogen aannemen dat de Sint-Jacobskerk opgetrokken werd in de tweede helft van de 11de eeuw. Dit gebeurde

¹ De auteur, die niet meer bij machte was het voetnotenapparaat uit te werken, hield er toch aan een bijdrage te leveren voor dit huldenummer. Veel van wat hier wordt uiteengezet, steunt op bronnen en werken die aangehaald worden in O. Mus, 'De localisatie van de Ieperse 12de-eeuwse vesting', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 136 (1999).

in de onmiddellijke nabijheid van de gracht die het halfcirkelvormige gebied met de Sint-Maartenskerk als centrum, omringde. We hoeven niet verbaasd te zijn dat deze bouw aldaar tot stand kwam. Deze locatie lag immers nabij de Clierstraat (= huidige Sint-Jacobstraat), die langs de Komenpoort en de Komenstraat een verbinding met de stad Komen realiseerde.

Aangezien Komen aan de Leie lag, was het mogelijk de natuursteen, bestemd voor de bouw van de kerk, uit de streek van Doornik of uit Noord-Frankrijk aan te voeren, in Komen te laden op wagens en deze langs de Komenstraat naar Ieper te transporteren. De vestinggrachten zoals we die nu kennen, bestonden toen nog niet, zodat de kerkbezoekers uit de oostelijke regio van Ieper door geen onoverkomelijke hindernis geplaagd werden. De Sint-Jacobskerk lag aan de westzijde van het *Hofland*, terwijl aan de oostzijde rond 1105 de abdij van de Nonnenbossche door de graaf gesticht werd, en aan de noordkant de Sint-Janskerk opgericht werd.

Sommige historici zijn de mening toegedaan dat Sint-Jacob de Meerdere als de patroonheilige van deze kerk werd gekozen omdat deze kerk als verzamelplaats dienst deed voor de pelgrims op weg naar Santiago de Compostela. Dit stemt echter niet overeen met de werkelijkheid, want de grote Jacobuspropagandist in West-Europa was paus Calixtus II (1119-1124), die met deze Spaanse streek een grote betrokkenheid had; in deze context kunnen de eerste massale, Vlaamse bedevaarten naar het Jacobusheilgdom in Spanje zich maar in het begin van de 12de eeuw manifesteren.

Het patronaat van Sint-Jacob krijgt echter een totaal andere betekenis wanneer we het plaatsen in de context van de andere kerken, nl. de Sint-Pieters en de Sint-Janskerk.

De drie apostelen, Petrus, Jacobus en Johannes, krijgen bij Paulus een speciale positie als steunpilaren van de Heilige Kerk. Ook in de bijbel krijgen deze drie een bijnaam: Zonen van de donder. Zij treden daarbij op als een symbool, nl. Petrus = Fides (geloof), Jacobus = Spes (hoop) en Johannes = Caritas (liefde). Deze volg-

orde wordt ook door Paulus in zijn brief aan de Korinthiërs bevestigd, zodat Petrus het principaat bezat, Jacobus tweede werd, doordat hij het eerst *gedonderd* had, en Johannes op de derde plaats kwam. Meteen wordt het duidelijk dat de drie genoemde kerken hun patroonheilige te danken hebben aan deze theorie van Paulus, nl. als symbolen van geloof, hoop en liefde, waarbij de ouderdom van de kerken de volgorde van de geciteerde apostelen respecteert.

De Sint-Jacobskerk wordt al in 1138 als parochiekerk vernoemd, terwijl de Sint-Janskerk deze titel pas in 1200 krijgt. Toch mag men niet denken dat de Jacobuscultus in Vlaanderen geen invloed heeft gehad op de evolutie van de Sint-Jacobskerk.

Zoals hoger al gezegd werd, lag de kerk in het begin buiten de stadsgrachten en functioneerde zij dus niet als parochiekerk. Zij was wel een afhankelijkheid van de Sint-Pieterskerk, zals vernoemd in de akte van 1104 *Ecclesia Sancti Petri ceterisque appendiciis suis*. Dat zij zo snel tot parochiekerk evolueerde, is te danken aan de druk van deze Jacobuscultus. We hebben hoger al aangehaald dat paus Calixtus II een enorme propaganda voerde voor de verering van deze heilige Jacobus in Noord-Spanje. De gevolgen daarvan zijn ook in Vlaanderen vast te stellen in het begin van de 12de eeuw. De Brugse pelgrims reisden over Torhout, dat een directe verbindingsweg had met Ieper, aangezien beide steden een drukbezochte jaarmarkt hadden. Overigens lag op de huidige Ieperse Markt een weg van ongeveer zeven meter breed, aan beide kanten afgebakend met balken. Scheikundig onderzoek van deze balken leverde onlangs de datum op van de aanleg van deze weg, ongeveer 1030. Deze weg liep van de huidige Neermarkt tot aan de toenmalige gracht nabij de Kauwekijnstraat, om vandaar noordwaarts af te buigen naar de Lange Torhoutstraat, langs een straatje waarvan het bestaan nu nog vast te stellen is. Men mag aannemen dat de pelgrims uit het Noorden van Vlaanderen deze weg volgden tot aan de Clierstraat (nu Sint-Jacobstraat) om verder zuidwaarts te trekken in de richting van Komen, Rijsel, Parijs, Spanje.

De zorg voor de pelgrims kende een internationale allure. Langs de gevolgde wegen over heel West-Europa werden gastverblijven opgericht waar deze pelgrims konden uitrusten, maaltijden nemen en overnachten. We hoeven dan ook helemaal niet verwonderd te zijn dat langs de reisweg Brugge – Torhout – Ieper – Komen de graaf rond 1120-1130 een mogelijke rustplaats oprichtte. Als locatie lag het voor de hand de plaats te nemen waar later (1187) het Onze-Lieve-Vrouwegasthuis gevestigd zou worden, nu de Rechtbank van Eerste Aanleg; misschien zou het kunnen beperkt geweest zijn tot de zuidzijde van de straat.

Doordat de Sint-Maartensproosdij de hoofdkerk van de stad was, zal zij de geestelijke zorg voor deze pelgrims geregeld hebben. De Sint-Maartenskerk lag immers niet langs de pelgrimsroute, de Sint-Jacobskerk echter wel, zodat het logisch lijkt dat de proost van Sint-Maartens de opdracht gaf aan deze kerk om de pelgrims daar te laten biechten en missen voor hen op te dragen. Nadien konden zij met de zegen van de pastoor van Sint-Jacob langs de Clierstraat hun weg verderzetten. Wanneer rond 1187 het Onze-Lieve-Vrouwegasthuis door de graaf aan de stad Ieper zal geschonken worden, wordt door de proost expliciet de pastoor van de Sint-Jacobskerk aangesteld om de geestelijke zorg van de zieken en de reizigers waar te nemen.

Deze specifieke activiteit, eigen aan een stedelijke parochiekerk, zal waarschijnlijk de oorzaak zijn waarom de Sint-Jacobskerk veel sneller dan de Sint-Janskerk de parochiale titel verworven heeft.

Meteen wordt het ook duidelijk waarom deze parochie in feite alleen een randgebied van het stedelijk grondgebied is. Alleen de volledige Clierstraat, de helft van het huizenblok tussen de Korte Torhout- en de Meensestraat, en de oostzijde van de Lange Torhoutstraat vormen grosso modo de parochie. Er is echter één uitwas: een uitschieter in de D'Hondtstraat, waarop een directe verbinding met de Komenpoort aan het einde van de Paddepoelstraat volgt.

Deze uitschieter in de D'Hondtstraat is op zich een eigenaardig verschijnsel, waar niet zo meteen een verklaring voor te geven is. Maar de microtoponymie levert de oplossing. In de 14de eeuw werden hier volgende plaatsnamen genoemd: *Scuere*, *Zwane*, *Ram* en *Gouden Cop*. Nu is de uitdrukking *Gouden Cop* een in de 11de eeuw heel bekende benaming als *Caput Aureum* en deze had betrekking op één der belangrijkste *mansi* in de *Villa Yprensis*. Hieruit kunnen we afleiden dat aldaar een belangrijke hofstede moet gestaan hebben, waarvan zelfs in de 12de eeuw nog sporen moeten aanwezig geweest zijn. Ook de andere plaatsnamen wijzen in dezelfde richting. Zelfs de naam *Wante*, gelegen aan de overzijde van de D'Hondtstraat en eveneens behorend tot de parochie, sluit daarbij aan. *Wante* betekent immers grens van het domein. Deze parochiale uitwas moet aldus het erf van deze landbouwuittating geweest zijn. Dat dit terrein bij de Sint-Jacobsparochie gevoegd werd, hoeft geen verbazing te wekken. In het begin was de stichting van de kerk in de 11de eeuw in principe bestemd voor de landbouwers van het *Hofland*, zodat het voor de hand lag dit geïsoleerd ruraal bedrijf binnen de stedelijke limieten in een marginale parochie onder te brengen.

De patroonheilige Jacobus stelt dus in Ieper de Sint-Jacobskerk op de derde rang in de kerkelijke hiërarchie, na de Sint-Maartens- en de Sint-Pietersparochie, een situatie die in latere eeuwen nog gevolgen zal hebben.